

دکتر احمد مهدوی دامغانی، آیت الله شیخ محمد کاظم دامغانی،
آیت الله میرزا مهدی اصفهانی و مکتب معارف خراسان (مکتب تفکیک)

حجة الاسلام حسن طالبیان شریف

دکتر احمد مهدوی دامغانی، استاد معروف دانشگاه هاروارد آمریکا، یکی از چهره‌های شاخص، برجسته و کم نظیر فرهنگی معاصر در دنیا بود. وی، جامع تحصیلات حوزوی و دانشگاهی بود. زهد، تقوی، ادب، مکارم اخلاق، عبودیت خدا، عبادت و مناجات با او، محبت خالصانه و سرشار به پیامبر و اهل بیت ایشان، اعتقاد و اهتمام به معارف قرآن و عترت و تبلیغ آن، از ویژگیهای شاخص و برجسته معنوی ایشان بود.

این دانشمند برجسته در ۲۷ صفر سال ۱۳۴۵ هـ ق معادل ۱۳ شهریور سال ۱۳۰۵ هـ ش در مشهد، متولد شد، و در ۲۷ خرداد ۱۴۰۱ هـ ش درگذشت.

دکتر مهدوی فرزند ارشد آیت الله شیخ محمد کاظم مهدوی دامغانی بود و خاطرات علمی و معنوی زیادی از ایشان داشت. وی، به پدر علاقه زیادی داشت و تحت تربیت علمی و معنوی ایشان قرار گرفته بود و در مصاحبه‌ها و نوشته‌های خویش، از باب ادب و تواضع، ایشان را نخستین و بزرگترین معلم و استاد خود معرفی می‌کرد و می‌گفت: من هر چه دارم از ایشان دارم. همچنین از اینکه در حوزه علمیه مشهد، ذکر خیر و نام و تجلیل شایسته ای از ایشان نشده است، گلایه داشت.^۱

۱. به مناسبت ۱۰ تیر، سالروز رحلت ایشان، مقاله‌ای تحت عنوان «آیت الله حاج شیخ کاظم مهدوی دامغانی، اسوه فقاها و اخلاق» نوشتم که در خبرگزاری رضوی منتشر شد و از طریق سایت اینترنتی خبرگزاری قابل جستجو و دسترسی است. دکتر مهدوی، این مقاله را خوانده و نگارنده را تشویق کردند.

در اینجا به اختصار، به زندگی نامه علمی و معنوی آیت الله شیخ کاظم مهدوی دامغانی اشاره می‌شود.

آیت الله حاج شیخ کاظم مهدوی دامغانی، از علمای برجسته و مجتهدین با تقوای مشهد بود. وی حدود نیم قرن در حوزه علمیه مشهد به تدریس فقه و اصول، (سطح و خارج) اشتغال داشت و فضیلت زیادی را در حوزه علمیه مشهد پرورش داد که بعدها از مدرسین نامدار حوزه علمیه شدند.

استاد مرتضی مطهری، استاد محمد واعظ زاده خراسانی، آیت الله میرزا حسنعلی مروارید، آیت الله شیخ مرتضی اشرفی شاهرودی، آیت الله شیخ محمد رضا مهدوی دامغانی (فرزند خود ایشان) و... رحمة الله علیهم برخی از شاگردان برجسته ایشان به شمار می‌روند. آیت الله سید حسن مرتضوی شاهرودی، عضو شورای عالی حوزه علمیه خراسان در حال حاضر نیز از شاگردان این بزرگوار می‌باشد.

دکتر احمد مهدوی دامغانی فرزند ارشد پسر آیت الله شیخ محمد کاظم دامغانی است که به پدر خویش علاقه و محبت زیادی داشت. ایشان را مجتهد مسلم و از اساتید برجسته حوزه علمیه مشهد می‌دانست که درس خارج فقه و اصول خود را در محضر فقه‌های بزرگی چون آیات عظام میرزا محمد آقا زاده خراسانی، حاج آقا حسین قمی، شیخ مرتضی آشتیانی، شیخ موسی خونساری و میرزا مهدی اصفهانی... فرا گرفت و به درجه اجتهاد نائل آمد.

آیت الله شیخ کاظم مهدوی دامغانی در سال ۱۳۱۶ هـ ق در روستای شمس آباد دامغان متولد شد. ایشان فردی خوش استعداد و خوش حافظه بود. در نوجوانی طلبه شد و دروس حوزوی را در مدرسهٔ مطلب خان دامغان فرا گرفت. در حدود ۱۶ سالگی و در سال ۱۳۳۱ هـ ق به مشهد آمد و دروس حوزه را در این شهر پیگیری نمود.

دروس ادبیات عرب را نزد شیخ محمد صادق فاضل بسطامی و ادیب عبدالجواد نیشابوری فرا گرفت. شرکت در درس این دو استاد بالاخص درس ادیب نیشابوری،

ذوق ادبی او را شکوفا کرد، به گونه‌ای که سه فرزند ایشان نیز علاقه‌مند به ادبیات شدند و ذوق ادبی پیدا نمودند.

دکتر احمد مهدوی دامغانی، مجتهد و متخصص در ادبیات عرب و ادبیات فارسی شد و در رشته ادبیات فارسی به تحصیل در دانشگاه تهران پرداخت تا دکترای ادبیات فارسی را از این دانشگاه گرفت و سالها مدرس نامدار ادبیات در دانشگاه تهران شد.

دکتر محمود مهدوی دامغانی نیز در دانشگاه تهران در رشته ادبیات فارسی به تحصیل پرداخت تا به درجه دکترای ادبیات فارسی در دانشگاه تهران نائل شد. چند سال در دانشگاه تهران به تدریس پرداخت، سپس به مشهد انتقال یافت و استاد ادبیات فارسی در دانشگاه فردوسی و دانشگاه آزاد شد.

آیت‌الله حاج شیخ محمد رضا مهدوی دامغانی نیز در حوزه علمیه مشهد در ادبیات عرب، استاد برجسته‌ای بود و ایشان را به عنوان «ادیب» می‌شناختند.

ادیب عبدالجواد نیشابوری معروف به ادیب نیشابوری اول، بهترین مدرس ادبیات عرب در مشهد بود که آوازه تبحروی در ادبیات عرب در حوزه و دانشگاه، پیچیده بود و از اقصای نقاط ایران و... برای فراگیری ادبیات عرب از محضر علمی ایشان به مشهد می‌آمدند. اعتبار حوزه علمیه مشهد به ادبیات عرب در حوزه‌های علمیه شیعه به خاطر ادیب عبدالجواد نیشابوری بود. ادیب نیشابوری، شاگردان برجسته‌ای تربیت کرد که در زمان حیات خود وی و پس از آن، اعتبار ادبیات عرب را در حوزه علمیه مشهد تا نیم قرن پس از او حفظ کردند. به حسب ظاهر، برترین شاگرد ایشان، ادیب محمد تقی نیشابوری معروف به ادیب نیشابوری دوم است که پس از ادیب نیشابوری اول، نیم قرن، به تدریس ادبیات عرب در حوزه علمیه مشهد پرداخت.

بیشتر فضلا و اساتید حوزه علمیه مشهد، ادبیات عرب را در یک قرن اخیر، از محضر ادیب نیشابوری اول و ادیب نیشابوری دوم فرا گرفتند.^۱

۱. ادیب نیشابوری ادیب جهان معاصر، عنوان مقاله‌ای است که به عنوان سالگرد ادیب محمد تقی

دکتر مهدوی در کودکی و نوجوانی، کم و بیش اساتید بزرگ پدرش را درک کرده و خاطراتی از آنها بیان نموده است مانند آیات عظام میرزا محمد آقا زاده خراسانی، شیخ مرتضی آشتیانی، آقابزرگ حکیم، و... (ر. ک: حاصل اوقات، آخر کتاب، مشاهیر نیم قرن اخیر). دکتر مهدوی، آیت الله میرزا مهدی اصفهانی را نیز درک کرده و با ایشان مانوس بوده، بلکه شاگرد درس اخلاق و معارف وی بوده است. مهدوی خاطرات زیاد و دست اول و بعضاً انحصاری از میرزای اصفهانی برای ما، که ایشان را ندیده‌ایم، به یادگار گذاشته است.^۱

آیت الله مهدوی رحمة الله علیه یکی از شاگردان برجسته و شاخص میرزای اصفهانی است که حداقل به مدت ده سال در درس خارج فقه و اصول و معارف ایشان شرکت کرده و احیاناً تقریرات درس ایشان را نیز نوشته است.

نیشابوری، از این جانب در تجلیل از ادیب نیشابوری دوم در مجله «حریم امام» منتشر شد. در این مقاله، به اهمیت علم ادبیات عرب و ضرورت فراگیری آن و تربیت فضایی برجسته در این علم در حوزه‌های علمیه پرداختم و به نقش علم ادبیات عرب در اجتهاد و فهم قرآن و روایات اهل بیت (علیهم السلام) و علوم اسلامی اشاره نمودم. یکی از شاگردان برجسته ادیب عبدالجواد نیشابوری در ادبیات عرب، استاد بدیع الزمان فروزانفر است که سالها استادی دانشکده ادبیات تهران را بر عهده داشت. شاگردی محضر ادیب بدیع الزمان فروزانفر برای اساتید ادبیات افتخاری بزرگ بود. دکتر احمد مهدوی دامغانی، سالها شاگرد برجسته ایشان در دانشگاه تهران بود و مورد لطف و عنایت خاص آن ادیب قرار گرفته بود، چنانکه در مشهد، از شاگردان ادیب محمد تقی نیشابوری بود و سیوطی و مغنی و... رانزد ایشان فرا گرفته بود.

۱. در زمینه ارتباط دکتر مهدوی با میرزای اصفهانی می‌توان به این دو منبع رجوع کرد: نوشتار دکتر مهدوی که در کتابی آمده که من به اتفاق دو دوست فاضلم حجج اسلام آقایان روح الله و محمد عربشاهی راجع به زندگانی آیت الله میرزا مهدی اصفهانی نوشته‌ایم. (ر. ک: احیاگر حوزه خراسان: ص ۶۹۹ الی ۷۲۴).

همچنین در کتاب احیاگر حوزه خراسان، پیوست دوم، مقاله «یادگرمی و ذکر جمیل حضرت آیت الله میرزا مهدی اصفهانی در دانشگاه سوربن فرانسه» به قلم دکتر احمد مهدوی دامغانی از روزنامه اطلاعات ۱۲ بهمن ۱۳۹۲ با اندکی تصرف و تغییر نقل شده است. این مقاله گزارش دفاعیه رساله دکترای دکتر سعید جازاری است که به دانشگاه سوربن فرانسه راجع به مکتب تفکیک (مکتب معارف خراسان) و آیت الله میرزا مهدی اصفهانی ارائه کرده و دکتر احمد مهدوی دامغانی مشاور داور آن بوده است. این رساله با نمره عالی دفاع شد و به تصویب رسید.

آیت‌الله مهدوی فلسفه را نزد فیلسوف معروف خراسان آقا بزرگ حکیم فرا گرفته بود. پس از شرکت در درس معارف میرزا مهدی اصفهانی، اشکالات ایشان را به مبانی فلسفه و عرفان وارد دانست و در شمار منتقدین فلسفه و عرفان درآمد^۱.

دکتر مهدوی دامغانی فرمودند: «پدرم، با جدیت فلسفه را نزد آقا بزرگ حکیم فرا گرفت و آنقدر جدی آن را دنبال می‌کرد که یکی از اساتید ایشان که آقا میرزا محمد آقازاده خراسانی یا حاج آقا حسین قمی بود، به ایشان، تشرزد که چه خبر است اینقدر به دنبال فلسفه می‌روی؟ و بس است دیگر. آنگاه پس از شرکت در درس معارف میرزا، به مکتب معارف میرزا پیوست».

استاد سید جلال آشتیانی گفته‌اند که: «مرحوم میرزا مهدی اصفهانی و شاگردان ایشان، فلسفه و عرفان نخوانده بودند و بر آنها تسلط نداشتند». این سخن، از اشتباهات بزرگ ایشان است، بلکه مرحوم میرزا و شاگردان ایشان، فلسفه خوانده بودند و بر فلسفه، مسلط بودند.

از دکتر مهدوی درباره ادعای آقای آشتیانی پرسیدم که: «آقا شیخ هاشم قزوینی، آقا شیخ غلامحسین محامی بادکوبه‌ای و آقا شیخ کاظم دامغانی، فلسفه نخوانده بودند و مدعی فلسفه دانی نیز نبودند و معارف میرزا مهدی اصفهانی را هم قبول نکردند». دکتر مهدوی این ادعا را رد کرد و گفت: «همه فلسفه خوانده بودند و معارف میرزا را هم قبول داشتند».

در سال ۱۳۴۵ ق فقیه بزرگ آیت‌الله شیخ موسی خوانساری از شاگردان برجسته و قدیمی و معروف میرزای نایینی به مشهد آمد. مرحوم خوانساری همدرس و همدوره میرزای اصفهانی در درس خارج فقه و اصول میرزای نایینی بود. آیت‌الله شیخ موسی خوانساری، حدود شش ماه الی یک سال در مشهد اقامت گزید. میرزا مهدی اصفهانی به احترام ایشان، درس خود را تعطیل و شاگردان را به شرکت در درس خارج ایشان تشویق

۱. به فرموده خطیب توانا جناب حاج شیخ محمد فاضل کدکنی، آیت‌الله شیخ کاظم دامغانی، مخالفت خود را با فلسفه و عرفان، علنی و آشکار بیان می‌کرد.

کرد که شاگردان نیز شرکت کردند. ظاهراً درس خارج آیت الله شیخ موسی خوانساری، هم فقه و هم اصول بوده است. آیت الله شیخ هاشم قزوینی از تقریرات درس خارج فقه ایشان بحث لباس مشکوک را نوشته است که به یادگار مانده است. آیت الله شیخ کاظم مهدوی نیز، در درس خارج مرحوم خوانساری شرکت کرده است.

مرحوم استاد محمد واعظ زاده خراسانی - که شاگرد آیت الله شیخ کاظم دامغانی بوده است - از ایشان نقل کرد که وقتی درس و بحث آقا شیخ موسی خوانساری را با درس و بحث آقا میرزا مهدی اصفهانی مقایسه کردیم، متوجه شدیم درس و بحث همان مطالب میرزای نایینی است، ولی نه به آن دقت نظرو سعه و عمقی که میرزای اصفهانی بیان می‌کرد. آقا شیخ موسی خوانساری عذر می‌آورد که جزوه‌هایم همراهم نیست.

از دکتر احمد مهدوی دامغانی پرسیدم: آقا شیخ هاشم قزوینی و پدر شما در درس آقا شیخ موسی خوانساری شرکت کرده بودند، و آقا شیخ هاشم قزوینی تقریرات درس خارج فقه ایشان را نوشته است. درس آقا شیخ موسی خوانساری فقه بوده است یا اصول نیز تدریس نموده؟ ایشان فرمودند: «ظاهراً هم فقه تدریس کردند و هم اصول، و اگر اشتباه نکنم پدرم نیز تقریرات درس ایشان را نوشته باشند».

دکتر مهدوی قول داد به نوشته‌ها رجوع کند تا خاطر جمع شود، ولی من متأسفانه فراموش کردم که این مساله را پیگیری کنم. امیدوارم بازماندگان ایشان این مساله را پیگیری کنند.

دکتر مهدوی همچنین فرمودند: «پدرم در نجف، مدتی در درس میرزای نایینی شرکت کردند. و از میرزای نایینی، آقاضیاء عراقی، آقا سید ابوالحسن اصفهانی اجازه اجتهاد دارند».

استاد حاج شیخ علی مهدوی دامغانی، مدرس خارج حوزه علمیه قم - برادرزاده دکتر مهدوی و نوه آیت الله دامغانی - به من فرمودند: «آقا شیخ هاشم قزوینی، تقریرات

درس خارج فقه آقا شیخ موسی خوانساری را نوشته بودند (در زمان رضاشاه، برای پوشیدن لباس روحانیت و... سخت‌گیری می‌کردند و برای پوشیدن لباس روحانیت و تدریس و... نیاز به اجازه اجتهاد داشتند.) همان تقریرات درس آقا شیخ موسی خوانساری را به جدم آقا شیخ کاظم دامغانی دادند که در نجف، به میرزای نایینی ارایه دهد و اجازه اجتهاد بگیرد. جدم نیز خدمت میرزای نایینی رسیده و آقا شیخ هاشم قزوینی را معرفی می‌کند که ایشان مجتهد است و مدرس در حوزه علمیه مشهد و نیاز به اجازه اجتهاد دارد. این هم تقریرات درس آقا شیخ موسی خوانساری است که نوشته است. با شهادت جدم به اجتهاد آقا شیخ هاشم قزوینی و ارایه تقریرات ایشان، میرزای نایینی، اجازه اجتهادی برای ایشان می‌نویسد^۱.

سال نوزدهم، شماره ۷۵، تابستان ۱۴۰۱

۱. دست خط صفحه آخر تقریرات آقا شیخ هاشم قزوینی که در آن تصریح می‌کند که این تقریرات درس آقا شیخ موسی خوانساری است، در کتاب احیاگر حوزه خراسان ص ۸۲۵ آمده است.